

Рад Станоја Станојевића на историји односа између Византије и Срба до почетка IX века¹

Академик г. Ј. Радонић у свом лепом некрологу Станоју Станојевићу у Летопису Матице српске 348 (1937) 141, износи како је боравак Ст. Станојевића у Русији 1897/8. год. био значајан за ток његових даљих студија, које су у великој мери биле скренуте у правцу византологије. Интересовање за византологију било је појачано радом у Руском археолошком институту у Цариграду 1898/9, где су Станојевић и Радонић под руковођством Ф. А. Успенског, директора Института, обратили нарочиту пажњу питању словенске колонизације Балканског полуострва. Време од 1899/1900. провео је Ст. Станојевић у Н. Саду у марљивој студији античких историка Иродота, Тукидида, Ксенофонта, Поливија, Салуста, Велеја, Патеркула, Светонија, Тацита, Анијана, *Scriptores Historiae Augustae*, Амијана Марцелина, Евтропија, Орозија, Евстатија, Приска, Малха, Прокопија, Агатије и Менадра, и правио из ових белешке: сем тога, проучавао је важнија дела из грчке и римске историје и Pöhlmann-ову лепу књигу *Geschichte des antiken Kommunismus und Sozialismus I, II*, а нарочито генералну и специјалну литературу из области историје римског принципата и домината с особитим обзиром на Балкан, као Mommsen, *Röm. Geschichte V*; Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit I, II*; Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt I*; Tomaschek, *Die alten Thraker I*; Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*; Zippel, *Die römische Herrschaft in Illyrien bis auf Augustus*; Cons, *La province romaine de Dalmatie*; Rösler, *Römische Studien*; Tamm, *Über den Ursprung der Rumänen*; K. J. Neumann, *Der römische Staat und die allgemeine Kirche*; С. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*; L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter I*; K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*; E. Sehmsdorf, *Die Germanen in den Balkanländern bis zum Auftreten der Goten*; B. Rapport, *Die Einfälle der Goten in das Römische Reich*; A. Gùldenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II*. Прибирање грађе из ових извора и литературе било је намењено опсежном делу Византија и Срби. Проучавање извора и стручне литературе наставио је, како г. Радонић приказује, и у Минхену, где се 1900. налазио на студијама код чувеног византолога К. Крумбахера.

¹ *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*, XI, 1938, 33–34: 54–66.
Приказ познијих односа излази у обради г. проф. Г. Острогорског.

1) Први стручни рад, који спада у горњу област, јесте Станојевићева расправа Гипотеза о славјанскихъ заимствованныхъ словахъ изъ германскога: Зборникъ статей посвященныхъ... Ф. Ф. Фортунатову 1902, стр. 213-8 у коме је истакао да нису сви Готи отишли у Италију са Теодерихом Великим, него да је један део ових Гота остао у Тракији, да се ту налазио још у доба словенског продирања у ове крајеве, те да су новонасељени Словени посредством Гота примили елементе црквене терминологије: црква, олтар, комкати, кум, крст, поган, рака, те назив за владара цар. Јиречек у свом монументалном делу *Die Romanen in den Städten Dalmatiens im Mittelalter I* (100), говорећи на стр. 35/8 о овој терминологији, не спомиње још могућност готског посредовања код ове позајмице.

2) Своју замисо опсежног, потпуног и исцрпног приказа свих византијско-српских односа од првог додира па до краја самосталне политичке егзистенције, почео је Станојевић приводити у дело почетком овога столећа. Дело је било замишљено у десет књига, али ова велика концепција остварена је само делимично. Од свога дела „Византија и Срби“ објављене су само прве две књиге у издању Матице српске (1903. и 1906). Прва књига садржи историју до пада цара Маврикија (602), а у другој књизи изложени су потоњи догађаји до пада царице Ирине (802). Узроке неостварене замисли сасвим је тачно приказао академик Радонић у свом напред наведеном некрологу. Да је Станојевић приликом израде друге књиге имао у виду припремање треће књиге, види се из прим. 84 у истој књизи, где каже да ће о верским борбама бити говора у трећој књизи. Станојевић показује нарочито велико интересовање за догађаје спољно-политичке и војно-политичке природе, затим за историју привредних, друштвених и културних и, у нешто мањој мери, верских и црквених прилика, док је за право и правне установе, колико се из самог тока излагања може видети, имао веома слабо интересовање. Способност подробне анализе и интерпретације материјала, умешно сабраног из извора и стручне литературе, створило је код Станојевића могућност да приказане одсеке историје што боље осветли и лепим начином излагања читаоцима што разумљивијим учини. Његова способност за брзо и правилно схватање политичких ситуација била је још појачана чињеницом да је Станојевић стално стојао у непрекидном додиру са политичким животом свога времена и све манифестације како спољашње тако и унутрашње политике с највећим интересовањем пратио.

Дело „Византија и Срби“ дели се, по угледу на Seeck-ово *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, на два спољашње одвојена одељења: део излагања и примедбе.

Увод (стр. 1–53) распада се у пет одсека. У првом одсеку приказана је етничка структура Балканског полуострва у античко доба, ток римског освајања, стратегијски положај и значај Балканског полуострва у склопу Римске империје, планска римска колонизација ове обла-

сти и, као природна последица исте, стварање двеју kulturnih сфера јелинизма и романизма, карактер ових култура и њихов међусобни однос, те живот на Балкану за време римске владавине и његови конкретни изражаји. Други одсек садржи приказ система војничких мера предузетих за обезбеђење римске власти на Балканском полуострву (дислокација и јачина трупа у појединим провинцијама ове простране области, римска флотила на Дунаву, систематска фортификација експонираних колонија), истичући да римска војска није била ограничена на чисто војничке функције, него је играла значајну улогу у цивилизаторском раду римске државе у овим крајевима; у војничким мерама пак јасно се огледа дефанзивни положај Рима на Балканском полуострву, које је, почевши од III столећа по Хр., било изложено сталним инвазијама разних варварских елемената. У трећем одсеку приказано је систематско насељавање варвара на Балканском полуострву до краја IV века, које је римска влада спроводила у сврху попуњења проређеног становништва у северним провинцијама и сузбијања несташице у пољопривредној радној снази. Четврти одсек излаже у опћеним цртама процес опадања и пропадања римске државе уз навод спољашњих и унутрашњих узрока ове појаве (инвазије варвара, варваризација војске, стално опадање становништва) и, као неминовне последице овог процеса, сиромашење народа, превлађивање крајње пустоши, несташицу радне снаге и пораст необрађене површине земље. Колонизација варвара, као мера за сузбијање несташице новака и радне снаге, није могла постићи постављени циљ због дегенерације владајуће расе и због опадања и пропадања целог државног организма; овај процес опште декаденције у римској држави нису били у стању да зауставе ни добро смишљени закони, а још мање су побољшању општег стања могле допринети присилне мере. Држава је нарочито на сељачко становништво стављала велике и тешке захтеве војничке и фискалне природе, које су премашале границе његова финансијског капацитета, али она није била у стању да му као одговарајућу противуслугу пружи личну и материјалну сигурност. Фискални притисак државе и привредно искоришћавање сељачког становништва изазвало је јаку реакцију овог елемента у III веку, која је у Галији долазила до израза у отвореним устанцима сељака против државне власти и постојећег јавног поретка. Пети одсек посвећен је тзв. великој сеоби народа, приликама и појавама, које су за то време карактеристичне: тешкој животној борби и веома појачаној склоности самоубиству. У оквиру овог одсека црта и развој и ширење хришћанства, његов однос према римској држави, те компромис цркве са државом уз напуштање изразито ригористичког хришћанског става према свету и друштву, уздизање хришћанства на степен државне религије, унутрашње спорове у хришћанству који су подједнако слабили и цркву и државу, као и улогу хришћанства у вековној борби између Истока и Запада. У примедбама је изложен материјал који је послужио као подлога за предње излагање.

При обради овог увода, који даје добру слику политичких, војничких, привредних и друштвених прилика у римској империји до краја IV века, с особитим обзиром на односе на Балканском Полуострву, писац се послужио како изворном грађом, тако и обилатом генералном и специјалном литературом. Од извора употребљени су: Белеј Патеркул, Тацит, Светоније, Амијан Марцелин, *Scriptores Historiae Augustae*, Евтропије, Орозије, Приск. Од употребљене литературе долазе поглавито у обзир: Th. Mommsen, *Römische Geschichte* V., 1894; H. Schiller, *Geschichte der römischen Kaiserzeit* I, II, 1883–7; O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*¹, 1897; Th. Lindner, *Weltgeschichte nach der Völkerwanderung* I., 1901; Natko Nodilo, *Historija Srednjega Vijeka* I, 1898; J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, 1877; L. M. Hartmann, *Geschichte Italiens im Mittelalter* I¹, II, 1897–1900; A. Güldenpenning, *Geschichte des oströmischen Reiches*, 1885; C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens im Mittelalter*. Није употребљено дело W. Schultze, *Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidentums* I, II, 1887–1892 које, и поред извесне застарелости, садржи добру грађу за културну историју приказаног времена; данас се сматра у извесним тачкама застарелим и само Seeck-ово дело, нарочито прва и друга свеска.

Друга глава „Балкан пред долазак Словена“ (стр. 54–132), посвећена је излагању стања које је владало на Балканском полуострву у доба непосредно пред долазак Словена. У шест одсека даје опширан и исцрпан приказ историјата поделе римске империје на источну и западну половину, њене узроке и утисак тога догађаја на савременике, па прелази на поређење Истока и Запада по територијалном обиму, вери, привредној моћи итд., дајући слику административне и војне организације у источној половини империје после смрти цара Теодосија Великог (395), с особитим обзиром на прилике у источној половини, истичући судбоносну улогу германског елемента у унутрашњем животу римске империје овог времена. С великим интересовањем слика померање народа изазваног хунском инвазијом, рад на обезбеђењу дунавске границе, унутарње прилике на истоку почетком V века, наглу експанзију хунске државе и њену кулминацију под Атилом, као и развој односа између римске империје и хунске државе. После кратког приказа распада велике хунске државе и непосредних последица овога догађаја, у првом реду доласка на политичку површину Словена, излаже однос варвара према Византији и процес распадања западне половине империје, формирање вандалске државе и међународноправно признање овог конститутивног акта од стране источне владе – прво у доба римског царства међународноправним уговором извршено уступање једне римске области варварском племену – те прелази на приказ поновног пораста германског утицаја у источној половини, затим говори о одласку у државноправној мисији Теодериха Великог у Италију и о спуштању Словена на доњи Дунав, на чијој левој страни није у то доба постојала никаква јача политичка јединица. Поглавље се завршу-

је карактеристиком унутрашњих прилика у источној половини римске империје, фактора одржавања и фактора декомпозиције државног организма, првог верског раскола између запада и истока, верских распри и њихових конзеквенција по унутарњи политички живот, незадовољства широких маса, састава војске, тешког стања провинције у V веку, нарочито Илирика, Тракије, Дарданије.

У овом поглављу служио се изворима у знатно већој мери него у прошлом. У прикљученим примедбама пружа нам директно из извора марљиво прикупљене веома занимљиве податке о стању и саставу римске војске, расејаности гарнизона, ослобађању од војне службе за новац, незадовољству војске са слабом владом, неуредном плаћању и слабој исхрани војника, концентрацији иметка у рукама вишег готског сталеза, женидбеним везама између Римљана и Гота, свесном и исправном чиновнику као изнимној појави у тадашњој бирократији, потреби што тешње сарадње између владара и војске, лошем финансиском стању и оскудици новчаних средстава, слабом обраћању пажње од стране централне владе сељачком елементу, итд.

Израда овог поглавља оснива се на материјалу црпеном из извора V и VI века: Орозија, Евстатија, Приска, Малха, Прокопија, као и из богате литературе од које наводим: Schiller op. cit.; Güldenpenning op. cit.; Nodilo op. cit. II, 1900; Lindner op. cit. I; Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches 1883; Hartmann op. cit.; K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde III, 1887; L. Schmidt, Geschichte der Vandalen, 1901; Jung, op. cit.; M. Γεδεων, Πατσιαχικὸὶ τίνακες, 1890; H. Grisar, Geschichte Roms und der Päpste im Mittelalter I, 1901.

У трећој глави „Продирање Словена, Бугара и Авара на Балкан у VI веку“ (стр. 133–244) посматра у првом одсеку констелацију насталу после распада хунске државе и померање Словена у правцу југа и запада, нарочито према доњем Дунаву, у вези са продирањем варвара на Балкан крајем V и почетком VI века. Други одсек приказује честе упаде Словена, било самих било у савезу с Антима и разним хунским племенима, у већи део провинција Балканског полуострва, те гепидско-лангобардски рат. Трећа, четврта и пета глава посвећене су карактеристици новог међународног фактора у Подунављу, тј. Аварима, излагању односа између Византије и Авара, аварско-лангобардско-гепидског рата с особитим обзиром на његове последице по политичку констелацију у Подунављу, ратних сукоба између Византије и Авара, чије су средиште биле важне стратегијске тачке Sirmium и Singidunum, улоге Словена у овим по Византију неповољно решеним сукобима, продирања Словена великом панонском равницом према југу и југозападу, као и нападаја словенских чета на Солун. Шести и седми одсек на врло пластичан начин цртају на широкој основи покренуту и спроведену вишегодишњу војничку акцију цара Маврикија против Словена и Авара, у којој византијске трупе успешно напредују против оба противника и у својим операцијама допиру до обала реке Тисе у Банату,

али пад цара Маврикија, изазван незадовољством у војним круговима због његове велике строгости и штедљивости, лишавају Византију плодова ове победе. Оцена разних теорија о продирању и насељавању Словена на Балканском полуострву резервисана је за другу књигу.

Испред примедаба налази се кратак приказ и оцена великог броја извора, који се односе на ово поглавље, а специјално на историју продирања Словена. Приказани су и употребљени ови извори: Прокопије, Агатије, Менандар, Јован Антиохијски, Јован Малала, Евагрије, Ускршња Хроника, Теофан Исповедник, Легенде о св. Димитрију, Константин Порфирогенит, Кедрин и Зонара (грчки), Комес Марцелин, Касиодор Сенатор, Јордан, Виктор Тоненски, Јован Бикларски, Корип и Павле Ђакон (латински), Јован Ефески, Захарија Ретор и Јован Никиски (оријентални). У великом низу примедаба допуњује и боље осветљује појединости стања, прилика и акција изложених у приказаном делу; нарочито карактеристична и важна места извора наводи дословно и изворним подацима коригује погрешна мишљења и излагања новијих писаца и истраживача (Погодина, Николајевића, Дринова, Норф-а, Rösler-а). У прим. 1 стр. 222/3 заступа мишљење да име „Гета“ у изворима овога доба обухвата масе варвара, састављене из разних варварских племена: Словена, Бугара, Хуна и Германа у најразноврснијим комбинацијама, насупрот раније изнесеним хипотезама Pniower-а, Василевъ-а и Радонића (Ко су Гети у хроници Комеса Марцелина. Глас С. К. А. 60 [1901] 204–214).

Друга књига обухвата проблеме колонизације Словена на Балканском полуострву. У седам одсека првог поглавља „Насељавање Словена на Балканском Полуострву“ (стр. 1-65) приказује поглавито спољашњу и војну историју Византије за владе цара Ираклија, Константина II и IV, с особитим обзиром на односе према Словенима, неуспелу акцију аварско-словенско-перзијску против Цариграда 626, велике територијалне губитке Византије на истоку у корист Арапа, почетак реакције Византије против македонских Словена (поход против Склавиније 649), кооперацију арапско-словенску против Византије, акцију за еманципацију Италије од централне власти у Цариграду, погрешну политику Константина III према Аварима и осталим варварима, конституисање подунавске бугарске државе и значај овог догађаја за даљи политички развој Балканског полуострва, те успешни војни поход цара Јустинијана II против македонских Словена и у вези с овим пресељење већег броја побеђених Словена на малоазијску територију (ранија провинција Витинија, сада тема Опсикон). Пред почетком примедаба налази се на стр. 199-201. приказ најважнијих извора за историју балканских Словена у VII и VIII веку и оцена вредности њихових података. Употребљен је врло велик број опште и специјалне литературе која је до 1905. публикована; од општих дела наводим: Gibbon, The history of the decline and fall of the Roman Empire V и VI у издању Bury-а 1904–6; Hertzberg op. cit.; Gelzer, Abriss der byzantinischen

Kaisergeschichte у К. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur² 1897; К. Παλαρρηόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, 1887. Излагања налазе допуну, детаљније објашњење и образложење у обилном броју конкретног материјала наведеног у примедбама.

У другој глави „Стварање услова за образовање првих словенских држава у Балкану“, стр. 66–108, изложене су у шест одсека спољашње и унутрашње акције Византије за владе царава Лава III, Константина V, Лава IV, Константина VI и Ирине (717–802), пролазна критична ситуација Византије и Цариграда због војних успеха Арапа, устанак на Сицилији, виšekратне дуге и веома тешке, али у погледу њихова коначног циља неуспеле, војничке акције Константина V против бугарске државе, ширење Словена на Балканском полуострву у VIII веку и појачање овог процеса после велике куге од 754. године, поход Константина V на македонске Словене, гусарске акције Словена на мору, поновни нападаји суседних словенских племена на Солун, почетак систематске државне акције против балканских Словена за владе цара Константина VI (поход на струмичке и јеладске Словене), односи балканских Словена према Аварима, устанак панонских Словена против Франака 797, с особитим обзиром на положај српског народа после пропасти аварске државе, неповољан развитак ситуације у Италији по Византију (франачко-папска коалиција, коначни губитак егзархата, пропаст лангобардске државе и ступање Франака на место Лангобарда, обнова западно-римског царства и дипломатски односи после овог између Карла Великог и Византије за Константина VI и Ирине, уништења аварске државе од стране Франака и организовање по Карлу Великом франачке војне крајине (Ostmark) на домаку Балкана). Од унутрашњеполитичких проблема, излаже програм цара Лава III, мотиве иконоборства и ситуацију изазвану овом борбом, како у границама старе империје тако и изван њених граница, знатно погоршање односа према римској столици, конзеквенције тога, црквену политику царава Лава IV и Ирине, те енергичну и планску акцију на јачању грчког елемента у Грчкој против тамошњих словенских племена. У примедбама на стр. 222–232. саопштен је детаљан изворни материјал, на који се само излагање ослања, као и генерална и специјална литература која долази у обзир за поједине догађаје и ситуације описане у овом одсеку.

Трећа глава „Прилике у Византији и на Балканском полуострву за време продирања и насељавања Словена“ (стр. 109–148) подељена је у пет одсека. Први одсек говори најпре о формирању источних области у посебан државни организам и о односима овога према Западу, па прелази на карактеристику Јустинијанове владавине, указујући на погрешке његове спољашње политике, међу којима се као најтежа истиче пропуштање момента да се северна државна граница у довољној мери војнички обезбеди те изграђањем јаког одбранбеног система спречи стварање варварских држава у северним граничним области-

ма, које су представљале сталну опасност за северне, а доста често и за удаљеније области Балканског полуострва, па неки пут и за саму престоницу Цариград. После овога сасвим сумарно приказује политику Јустинијанових наследника, посвећујући највише пажње цару Маврикију као најспособнијем од њих и истичући политички домаћај стварања бугарске државе у североисточном углу Балканског полуострва. Други отсек укратко приказује унутрашњи и спољашњи положај Византије у VI–VIII веку и настојања појединих владара тога раздобља да законодавним и административним мерама побољшају стање у држави. Трећи одсек посвећен је чисто унутрашњим приликама Византије, стању државних финансија, протеклу у провинцијама, чиновничком апарату који је због свог несавесног, неисправног и суровог поступања према широким народним слојевима, те због своје велике подмитљивости,² представљао веома тешко и неизлечиво зло за државу и народ, те надаље приказује опадање и скоро застој трговинског саобраћаја, нарочито прекоморског у VII веку због пиратерије у Средоземном и Јадранском мору.³ Веома импресивно слика бедан положај и мучан живот сељака, који је понекад због оскудице потребних средстава морао да прибегава продаји своје деце, да би могао подмирити дужне порезе.⁴ Страначке и верске распре још су више погоршавале и онако тешко унутрашње стање земље. Многе елементарне непогоде и разни природни феномени овог доба вршили су снажан утицај на расположење лаковерности и сујеверју у јакој мери склоне масе. Али, поред свих ових тешкоћа, опажа се несумњив процес регенерације државног организма, благодарећи постојању здравих и још енергичних државотворних снага. Четврти и пети одсек односе се на чисто војне проблеме VI–VIII века: организацију војске, хетерогенитет њеног састава и штетне последице тога по борбену вредност војске, квалитет официрског

² Корупција код чиновничког елемента била је већ укорењено зло, наслеђено још од римске републике. Она је постала у вези са великом територијалном експанзијом римске државе у II в. пре Хр. и изазвала је већ средином истог века креирање сталног суда против корупције (*quaestio perpetua de pecuniis repetundis*). Види о овом питању посебну студију G. H. Maier, *Prätorische Bereicherungsklagen*, Berlin-Leipzig 1932.

³ О несигурности поморског саобраћаја у VII и VIII веку, проузрокованог арапском инвазијом ср. A. A. Vasiliev. *History of the Byz. Empire I* (1928) 252, 303, 338. Ова несигурност долази до израза у одредбама Νόμος ναυτικός које стимулишу солидарно сношење ризика за власника лађе, трговца и путника односно дестинатара робе.

⁴ Продаја деце због материјалне беде није специфична појава овог приода; она је постојала у још ширем обиму (продаја не само деце, него и одраслих) у целом античком свету на истоку, у Африци, Галији и Германији. Види о овоме L. Mitters, *Reichsrecht und Voksrecht in den östl. Provinzen des röm. Reiches*, 1891 p. 455 sq; I. Patsch, *Griech. Bürgerschaftsrecht I* 1909, 41 sq; E. Weiss, *Pfandrechtliche Untersuchungen I* 1909, 61 sq.

сталежа, способност врховне команде и међусобне односе виших команданата, војну дисциплину, неуредно плаћање и закидање војника, антагонизам између војске и грађанства, градску милицију. Примедбе (стр. 233-244) пружају, на основу изворног материјала, облике и занимљиве појединости у вези са питањима расправљеним у излагањима. Тако имамо, између осталог, конкретних података о некажњивости неисправних чиновника који су имали добрих веза, лиферантима који су за војску лиферовали рђав хлеб, неефикасности тужби против насилних и нечовечних поступака чиновника, штедљивости појединих владара, бедама живота, несташици радне снаге, фискалној и економској експлоатацији народа, фабрикацији лажних катастара, незаконитим и неправедним егзекуцијама, slabим стратегијским способностима византијских војсковођа, полагању заклетве при ступању у војску, свести војника да се боре за интересе државне заједнице, о томе како генерал храну одређену за војску задржава за себе и скупо продаје, отвореном нерасположењу војника услед лошег поступања од стране претпостављених, недостацима дисциплине у војсци, недостатку јединства у врховној команди и интригама војсковођа, верском антагонизму у војсци и др. Од литературе употребљене при обради овог поглавља спомињем само: Ch. Diehl, Justinien et la civilisation byzantine au VIe s. 1901; дела Н. Gelzer-a, Abriss der byz. Kaisergeschichte, Die Genesis der byz. Themenverfassung 1900 и Geistliches und Weltliches aus dem griech.-türk. Orient 1901; L. Hartmann Untersuchungen zur Geschichte der byz. Verwaltung in Italien 1889 и Geschichte Italiens im Mittelalter I, II 1. 2. 1897/1903; С. Neumann, Byz. Kultur und Renaissance 1903; Б. Панченко, О тайной истории Прокопия. Виз. Врем. 2 (1895).

Последња глава „Словени и други варвари за време продирања и насељавања словенског на Балкану“ (стр. 149-195), у седам одсека расправља односе између Византије и варвара уопште, реакцију домаћег елемента против утицаја варвара, који су заузимали највише и врло високе положаје у војничкој и цивилној администрацији, на ток државних послова, тежњу варвара за еманципацијом од Византије и оснивањем самосталних варварских држава, начин ратовања са варварима, дегенерацију варвара под утицајем културе која је нарочито брзо наступила код Вандала, организацију аварске државе, добре и слабе стране ове организације, неприступачност Авара култури, положај Словена у аварској држави, начин словенског освајања и насељавања на Балканском полуострву, хронологију насељавања и разне теорије о насељавању, распоред насеља словенских племена, племенски карактер политичке организације Словена, судбину пресловенског становништва на Балкану, византијско-словенске односе и међусобне утицаје⁵ (Словени у византијској војсци, велика пријемчивост

⁵ Мишљење Ст. Станојевића (стр. 183) да је словенски елемент вршио одсудан утицај на промену економских прилика на Балкану, које је доминирало

Словена за куттуру, продирање словенског елемента у више византијске друштвене слојеве, Словен на катедри васељенског патријарха у VII в.), долазак Словена у панонску низину и потпадање под Аваре, однос ових Словена према Аварима,⁶ живот и занимање Словена у доба колонизације Балканског полуострва, ратну технику Словена и њихове међусобне односе. У примедбама (стр. 245–252) прикупљен је богат и разноврстан материјал у вези с експозитивним делом, као нпр. државноправно схватање варвара гледе територије на којој су се исти населили, лик византијског императора на новцу као гаранција за легалну функцију тог новца, појам о заједници код варвара, источноготски краљ Тотила даје лепити прокламације, Авари званично објављују рат, Лангобарди траже уговор из архиве, варвари срањују дупликат уговора и износе акта као доказ, варвари говоре грчки и др. У прим. 115 (стр. 251) напомиње да је о односу Авара према подложним и слободним Словенима на доњем Дунаву спремио посебну расправу за *Byzantinische Zeitschrift*, али ова расправа, нажалост није објављена.

3) У прим. 107 (стр. 249/50) друге књиге „Византија и Срби“, писац говори да је имао намеру да у овој књизи детаљније расправља о питању доласка Словена на Балканско полуострво и теорији њихова аутохтонства, али да је од тог одустао због тога, што би то заузело сувише много простора и што није овде место да о том детаљно говори, те да ће најважнија питања бити расправљена у Гласу СКАН. Ова расправа објављена је под насловом „О јужним Словенима у VI, VII и VIII веку“, Глас LXXX Срп. кр. академије наука 1909, стр. 124–154. Подељена је у шест главам, од којих је најважнија прва „Доба колонизације Словена на Балканском полуострву“. Овде Станојевић подвргава подрбној анализи и критици мишљења разних историка о времену словенске колонизације на Балканском полуострву, а нарочито теорију да је ова колонизација почела у првим вековима после Хр. (последње мишљење заступа и L. Niederle. *Arch. für slav. Philologie* 25 [1903] 307–316). На основу података савремених историка, Прокопија, Менандра и Теофилакта Симокате, писац доказује да о постојању масе словенског становништва и о колонизацији словенских племена на Балканском

још првих година XX века, данас је потпуно напуштено. Законници Теодосија и Јустинијана, затим новеле и папиролошки материјал, доказују да је „parallel with serfdom existed also the small free peasantry and the free small commune“. A. Vasiliev op. cit. 301.

⁶ Стр. 195 говори како су Авари употребљавали Словене за разне послове. Словени су се борили у бојним редовима, правили мостове и лађе за ратне походе. Међутим, главна функција словенског елемента била је свакако производња привредних добара; Словени у аварској држави стварали су привредну основу неопходно потребну за опстанак и нормално функционисање веће и сложеније државе, чији се водећи слој готово стално налазио у ратним акцијама те није имао ни времена ни склоности за привредне послове.

полуострву не може бити говора пре VII века. Према стању изворног материјала, Словени су се у другој половини V века спустили на доњи Дунав, крајем V или почетком VI века почели у четама прелазити на Балканско полуострво ради пљачке, а стално насељавање Словена почело је тек од почетка VII века. Првих година VII века још се није могло да врши насељавање Словена на Балкану у масама, јер су све до 602. год. византијски граничари држали целу северну границу Балканског полуострва. С овим становиштем Ст. Станојевића потпуно се слаже Јиречек, који се у својој „Историји Срба“ I, 1911. не упушта у критику теорија о колонизацији Словена, али на стр. 96/7. узима да је ова колонизација почела у доба после Маврикијеве смрти (602) и да је процес колонизације завршен по свој прилици половином VII века; касније су се дешавала само поједина померања (ово мишљење, али у сумарнијем облику, изложио је Јиречек и у свом делу *Die Romanen in den Städten Dalmatiens im Mittelalter I* [1901] 33). Главе II-IV говоре о односима Словена према Византији, Аварима и другим варварима; излагање се потпуно наслања на дело „Византија и Срби“ II гл. IV §§ 5-6 и примедбе уз ову главу. Глава V „Хришћанство код јужних Словена“ (стр. 138/9) сасвим је ново, јер у делу „Византија и Срби“ говори само о хришћанству код панонских Словена; Јиречек у својој *Историји Срба I* 165/6, где почиње своје излагање о ширењу хришћанства међу Словенима, не спомиње оне чињенице које је овде Станојевић изнео. Излагање главе VI, „О култури јужних Словена“ (139-154), у свему се поклапа с аналогним приказивањем у делу „Византија и Срби“ II сл. IV §§ 6 и 8 и одговарајућим примедбама, допуњујући раније изложени материјал још неким подацима из извора.